

Z' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο – 27-08-1991

Ομιλία στο Φιλολογικό Μνημόσυνο του Παντελή Πρεβελάκη

ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

Σεβασμιώτατε,
Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι Σύεδροι,
Κυρίες καί Κύριοι,

Ἄν ἀπ' τὰ μάτια σου μακριά γενεῖ νά ξεψυχῆσω,
τά κόκαλά μου γύρευε νά σοῦ τά φέρουν πίσω.
Ὡς θά μέ δείξει ὁ θάνατος παντοτινός θά μείνω,
καί στά παιδιά σου δάσκαλος τραχύς καί πράος θά γίνω.
(Νέος Ἐρωτόκριτος Η' , 349-352)

Οἱ στίχοι αὐτοί ἀπό τό «Νέο Ἐρωτόκριτο» θά μπορούσαν νά χαραχθοῦν ὡς αὐτόγραφο ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα στόν τάφο τοῦ Παντελή Πρεβελάκη, πού ἀπό προχθές ἀναπαύεται στό κοιμητήρι τοῦ Ἐβλιγιά, ἀγναντεύοντας τό ἀγαπημένο του Ρέθειμος, αἰώνια ἐνωμένος μέ τήν ἅγια γῆ τῶν πατέρων του. Ὅπως εἶχε ποθήσει, ἐπέστρεψε στή γενέθλια γῆ, πού τήν ἀγάπησε καί τήν τίμησε καί τήν πρόβαλε ὡς ἦθος καί ὕφος ζωῆς σ' ὀλόκληρη τήν οἰκουμένη.

Τιμώντας ἐπάξια τό μεγαλάνιμο ἄνδρα ἡ Ὅργανωτική Ἐπιτροπή τοῦ Ζ' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου θεώρησε χρέος της, μέ τή συμπλήρωση πέντε ἐτῶν ἀπό τό θάνατό του, νά ἐντάξει στά πλαίσια τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου, πού ἀποτελεῖ τόν κορυφαῖο θεσμό τῶν κρητολογικῶν σπουδῶν, καί τό παρόν Φιλολογικό Μνημόσυνο. Εὐχαριστῶ γιά τή μεγάλη τιμή νά ἐκφωνήσω τόν πρέποντα λόγο πρὸς τιμὴν καί μνήμην τοῦ μεγάλου νεκροῦ. Τό θέμα πού ἐπέλεξα νά παρουσιάσω ἀναφέρεται στά λεγόμενα « Κρητικά » ἢ ἐπικά ἔργα τοῦ Πρεβελάκη, στά ἔργα πού ἐμπνέονται ἀπό τοὺς ἀγῶνες τῆς πατρίδας του γιά τήν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καί τήν ἐθνική της ἀποκατάσταση. Εἰ μού ἐπιτρέψετε νά ἀρχίσω μέ τά ἴδια τά λόγια του, ἀπό τήν καταπληκτική καί ἐξόχως διαφωτιστική ὁμιλία του στό Φιλολογικό Σύλλογο τῶν Χανίων « Ὁ Χρυσόστομος » πρὶν ἀπό 10 ἀκριβῶς χρόνια, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀπονομῆς σ' ἐκεῖνον τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου τῆς πόλης (19 Σεπτεμβρίου 1981) : « Σήμερα ὁ λόγος θά εἶναι γιά τή Μεγαλόνησο καί γιά τόν ἀγῶνα μου νά ζωγραφίσω τό πρόσωπό της, νά ὑμνήσω τά ἅγια Πάθη της καί νά συλλάβω τό πνεῦμα της ». Ἡ

αναφορά μας στον άγωνα του Πρεβελάκη νά μεταποιήσει σέ λογοτεχνία τήν Ιστορία,ή καλύτερα νά μυθοποιήσει τήν Ιστορία τής πατρίδας του, θά είναι, νομίζω,τό καλύτερο μνημόσυνο γιά τήν ψυχή του,πού μέ αγαλλίαση θά περιπολεί ανάμεσά μας αὐτήν τήν επίσημη ὥρα.

Ὁ Παντελής Πρεβελάκης ἀνήκει στούς ἐκλεκτούς,ἀλλά καί στούς εὐτυχείς πνευματικούς δημιουργούς.Ξεκινώντας ἀπό τήν Κρήτη κατέκτησε κατ' ἀναβαθμούς ὅλη τήν κλίμακα τῶν πνευματικῶν ἐπιδόσεων καί διακρίσεων καί ἐπέστρεψε στήν Κρήτη ἔνδοξος,καταξιωμένος,ἀγαπητός,μέ τό ζηλευτό τίτλο τοῦ κορυφαίου πνευματικοῦ δημιουργοῦ, πολύ περισσότερο τοῦ ἔθνικοῦ συγγραφέα. Ἀπέκτησε γενναία παιδεία καί πολύπλευρη καλλιέργεια,καί χαρακτηρίστηκε δίκαια ὡς ἕνας ἀπό τοὺς περισσότερο καλλιεργημένους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του,μέ ἐνδιαφέροντα πολυμερή καί ἰσόρροπα, ἕνας ἀληθινός homo universalis,μέ τήν ἀναγεννησιακή σημασία τοῦ ὄρου.Ἀλλά τό μόνιμο καί οὐσιῶδες προσδιοριστικό γνώρισμά του, τό συστατικό στοιχεῖο τῆς ψυχῆς καί τοῦ πνεύματός του,εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τήν ἰδιαίτερη πατρίδα του,μιά σχέση συναισθηματική,πού διατηρήθηκε ἀκμαία ὡς τήν ὕστατη στιγμή τῆς ζωῆς του.Ἡ σχέση αὐτή ὄχι μόνο ἐνέπνευσε καί γονιμοποίησε τό ἔργο του,ἀλλά καί τό σφράγισε καί προσδιόρισε ἀποφασιστικά τήν ποιότητά του.Ὁ ἴδιος ἐξομολογεῖται : « Προϋπόθεση κάθε λογοτεχνικῆς δημιουργίας εἶναι ἡ στενή σχέση τοῦ συγγραφέα μέ τά πράγματα... Ἀνήκω στούς συγγραφείς πού ξεκινοῦν ἀπό ἐμπειρίες ἀδιαιρέτως σωματικές καί πνευματικές.Εὐλογῶ τή μοῖρα μου πού γεννήθηκα στήν Κρήτη.Τράφηκα ἀπό τοὺς καρπούς τῆς καί ξεδίψασα ἀπό τίς πηγές τῆς,πίνοντας τό νάμα τῆς μέσ στή φύχτα μου.Ὅσο γιά τίς πνευματικές τροφές,σοῦ χαρίζονται καί αὐτές ἀπό τόν ἐντόπιο πολιτισμό».

Ἡ κρητοκεντρική τάση τοῦ Πρεβελάκη ἐκδηλώθηκε καθαρά μέ τό πρῶτο ἀξιόλογο πεζογράφημά του,τό «Χρονικό μιᾶς πολιτείας»,πού ἐκδόθηκε τό 1938.Ἦταν τό πρῶτο ἐντυπωσιακό δείγμα τῶν ἱκανοτήτων τοῦ συγγραφέα,πού ἐάφνιασε τοὺς κριτικούς μέ τήν πρωτοτυπία,τή δύναμη καί τήν ἐνάργειά του. Τό «Χρονικό» εἶναι μιά «στόρηση»,μιά ζωγραφιά τῆς γενέτειρας πόλης τοῦ Πρεβελάκη κατά τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας,πιό συγκεκριμένα ἀπό τήν ἀνακήρυξη τῆς Κρήτης σέ Αυτόνομη Πολιτεία τό 1898 ὡς τό 1924,ἔτος ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν .Πρόκειται γιά μιά λαμπρή καί ἐκτεταμένη εἰκόνα τῆς ἀρχοντικῆς πολιτείας,πού ἡ ἀγάπη τοῦ συγγραφέα τήν ἐξιδανικεῖ καί τήν ὑψώνει σέ πόλη -ἀρχέτυπο, σέ « ὕφος καί ἦθος ζωῆς ».Μέ γνώση καί ἐπιδεξιότητα ἀληθινοῦ καλλιτέχνη τοποθετεῖ σέ ἕναν ἀπέραντο πίνακα ὅλα τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν εἰκόνα τῆς ἀστικῆς ζωῆς στή μικρή αὐτή πόλη,σέ μιά ἐποχή ὀριακή.Τό φυσικό τοπίο,δ' ἀπόηχος τῶν ἱστορικῶν

γεγονότων,τά κτίσματα,ή αγορά ,τό λιμάνι,οί γειτονιές,οί ανθρώπινες σχέσεις,οί χαρακτηριστικοί τύποι,οί Κρητικοί καί οί Τουρκοκρητικοί,έπεισόδια γραφικά τής καθημερινής ζωής,δλα αυτά παίρνουν δύναμη καί φώς,ζωντανεύουν καί συγκινούν.

Τό «Χρονικό» μοιάζει μέ δῶρο έρωτικό σέ αγαπημένη ύπαρξη,πού ὁ νόστος τήν έχει έξιδανικεύσει.Αυτό τό μαρτυρεῖ ὁ ἀπίστευτα βραχύς χρόνος τής συγγραφής καί ταυτόχρονα ἡ ὑψηλή ποιότητά της.Όπως ὁ ἴδιος μάς βεβαιώνει, κατά τή διάρκεια τῶν τριῶν χρόνων τής ἀπουσίας του στό έξωτερικό γιά μετεκπαίδευση ,κορυφώθηκε ἡ νοσταλγία καί τό βιβλίο γράφτηκε μέσα σέ μίαν έκρηξη ἀγάπης : « Αὐτά τά χρόνια εἶχαν ἀρκέσει γιά νά έκπυρωθεῖ ἡ ψυχή μου ἀπό τή νοσταλγία...Σέ εἰκοσιπέντε πρωινά,ἀπό 29 Μαρτίου ἕως 24 Ἀπριλίου,ἀξιώθηκα νά γράψω τό βιβλίο...» .

Τό « Χρονικό» εἶναι ἡ προβαθμίδα τῶν κρητικῶν ἔργων τοῦ Πρεβελάκη,τό θαυμαστό καί έντυπωσιακό προανάκρουσμα τής ἐπικῆς δημιουργίας του. Οἱ έμπνεύσεις του τήν ἐπόμενη δεκαετία ἔχουν σταθερό θέμα τους τήν Κρήτη καί μάλιστα τήν ἱστορία τῶν ἀγῶνων τής νήσου κατά τήν τελευταία περίοδο τής τουρκοκρατίας,ἀπό τή μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ 1866 ὡς τήν Αὐτονομία καί τήν ἔνωση μέ τήν Ἑλλάδα τό 1913. Γιά τήν Κρήτη τής πλούσιας καί αἱματηρῆς ἱστορίας ὁ Πρεβελάκης αἰσθάνεται ἀπόλυτο θαυμασμό .Ὁ τόπος τῶν αἱμάτων καί τῶν δακρύων τοῦ ὑποβάλλει ἕνα αἶσθημα ἱερότητας : « Ἐνας τόπος πού δέν παραδέχτηκε ποτέ τήν ὑποδούλωσή του καί πού ἀγωνιζόμενος ν' ἀποτινάξει τόν ξενικό ζυγό ἔχυσε ποταμούς αἵματα,εἶναι ἄξιος θρησκευτικῆς λατρείας ,ὡς ἄλλος Γολγοθᾶς » .Μέσα στήν ψυχή καί τή σκέψη του ἡ Κρήτη ἔχει λάβει τίς διαστάσεις τοῦ Μύθου,εἶναι μιά θεά σεπτῆ καί ἐράσμια,κάτι ἀνάλογο μέ τήν Ἄνω Ἱερουσαλήμ τής χριστιανικῆς θεωρίας.Νομίζω μάλιστα ὅτι αὐτή ἡ εἰκόνα τής Ἄνω Ἱερουσαλήμ τοῦ ὑπέβαλε τήν ἰδέα καί τήν εἰκόνα τής Ἀπάνω Κρήτης,γιά τήν ὁποία γράφει ἤδη στό « Χρονικό» : « Ἐδῶ στήν Κρήτη,δέ μιλοῦνε στήν ψυχή μας μονάχα αὐτά πού βλέπουνε τά μάτια μας· μιά δεύτερη πατρίδα,πές τήν Ἀπάνω Κρήτη, φεγγοβολᾶ ἀπό μεγαλωσύνες κι ὁμορφάδες».

Ἐνας πνευματικός ἄνθρωπος βαθύτατα καλλιεργημένος καί εὐαίσθητος,ὅπως ὁ Πρεβελάκης,ἔβρισκε στήν ἱστορία καί στήν παράδοση τής ἰδιαίτερης πατρίδας του τά τρία θεμελιώδη συστατικά στοιχεῖα τής πνευματικῆς του πληρότητας: τόν ἀσίγαστο πόθο τής Ἐλευθερίας,τή μεγαλειώδη έκφραση τοῦ ἠρωϊκοῦ στοιχείου τής ζωῆς καί τό ὑψηλό ἦθος.Δέν εἶναι μόνο οἱ φυσικές ὁμορφιές τοῦ τόπου,πού τόν σαγηνεύουν καί κάνουν «τό αἷμα του νά πυρώνεται ἀπό τήν ἀγάπη » καί τίς περιγράφει συχνά μέ πάθος

έρωτικό.Περισσότερο τόν συγκλονίζει ή αίματηρή Ιστορία του τόπου του και ή θυσία του Άρκαδίου είναι τό οδηγητικό σύμβολο τής ζωής και τής σκέψης του: « Όποια πατρίδα απόμεινε χρόνους στη σκλαβιά,άκόμη κι όταν τά παιδιά της είχανε πλασμένη μέσα τους τήν ψυχή τής λευτεριάς,αυτή περσαγαπήθηκε και άξιώθηκε θυσίες,πού δέν τίς γνώρισαν οί άλλες οί πατρίδες ».

Τήν άρρηκτη συνυφή τής άμορφης φύσης και τής πλούσιας Ιστορίας τήν έκφράζει περισσότερο από κάθε άλλη χώρα ή Κρήτη. «Στήν Κρήτη» γράφει , «ύψώνεται κανείς άκόπως από τή φύση στην Ιστορία.Όποια πέτρα νά σηκώσεις,θά βρεις άποκάτω τόν Άγωνιστή τής Έλευθερίας.Είπα « κάτω από τήν πέτρα » « έπειδή τήν Ιστορία τή διδάσκουν οί νεκροί.Κάθε λαός έχει τούς ήρωες και τούς άγίους του,πού του φανερώνουν τό σκοπό τής ζωής.Κατά κοινή άναγνώριση,ό έρωτας τής έλευθερίας ύποτείνει τίς πράξεις τών Κρητικών.Πολλοί μιλούν σήμερα ,κι άκόμα περισσότερο φλυαρούν για τήν έλευθερία.Γιά τόν Κρητικό,ή Έλευθερία δέν ύπηρεζε κούφια λέξη· οί άδιάκοποι άγώνες του κατά του ξένου δυνάστη του άποκάλυψαν τό ίερό,τό συγκεκριμένο της νόημα ».

Είναι εύκολο νά έρμηνεύσουμε ,έπειτα από τίς άποκαλυπτικές αυτές σκέψεις του,τήν εξέλιξη τής λογοτεχνικής του πορείας. Η περίοδος τών μεγάλων άγώνων τής πατρίδας του ήταν μά πρόκληση,ήταν ένα «κινούν αίτιον ».Η έπανάσταση του 1866 είχε άποκληθεί δίκαια « δεύτερο 21 ».Τό Άρκάδι είχε ύψωθεί sé παγκόσμιο σύμβολο θυσίας για τήν έλευθερία.Μορφές έπικές και γεγονότα μεγαλειώδη συνέθεταν μά Ιστορία επίμονων άγώνων για τήν άποτίναξη του τουρκικού ζυγού.Οί Ιστορικοί και οί άπομνημονευματογράφοι παρείχαν πλούσιο Ιστορικό ύλικό,τά δημοτικά τραγούδια και οί λαϊκές Ιστορικές διηγήσεις μυθοποιούσαν κίολας τά πρόσωπα και τά έργα τους τά πολεμικά. Η καθαρή λογοτεχνία έπρεπε νά μή χάσει τήν εύκαιρία.Αυτό πού δέν μπόρεσαν οί Έλληνες λογοτέχνες νά κάμουν για τό 1821, μέ έξαίρεση τό Σολωμό και τόν Κάλβο,δφειλε τώρα νά κάμει ο Πρεβελάκης, νά μεταποιήσει τήν Ιστορία sé Μύθο,νά «λυτρώσει» τήν Ιστορία,δπως γράφει χαρακτηριστικά.Προλογίζοντας τό θεατρικό του έργο « Τό Ηφαίστειο »,άποκαλύπτει τούς σκοπούς και τούς στόχους του : «Τήν έπαύριο του Είκοσιένα,οί Έλληνες συγγραφείς,άφιονισμένοι από τό ρομαντισμό και τήν καθαρεύουσα,στάθηκαν άνίκανοι ν' άφομοιώσουν και νά έκφράσουν τό κορυφαίο γεγονός τής νεοελληνικής Ιστορίας.Παρά τό δίδαγμα του Σολωμού,τό άπαράμοιαστο,δέν άξιώθηκαν νά καταλάβουν τό μοναδικό χρέος τους.Ο νέος έλληνισμός έμεινε άμυθοποίητος,άλύτρωτος από τήν ποίηση,δπως είχε μείνει κι ο βυζαντινός.Άν έλειπαν τ' Άπομνημονεύματα τών Άγωνιστών και μάλιστα ο Μακρυγιάννης κι ο Κασομούλης,ο νεοελληνικός χαρακτήρας θά 'χε άπομείνει όλότελα πές

άνυπόγραφος: συσκοτισμένος σήμερα από τις δυτικές επιδράσεις,θά μās ήταν σχεδόν ασύλληπτος.Αυτό τό κενό στή νέα μας γραμματεία προσπάθησε νά τό γιομώσει ό Βλαχογιάννης τόσο μέ τίς εκδόσεις τών κειμένων του Άγώνα όσο καί μέ τή λογοτεχνική του παραγωγή.Άλλά ή ώρα τής ποιητικής δημιουργίας είχε περάσει άνεπίστροφα, ή πύρινη λάβα τής ζωντανής πραγματικότητας, όπου μπορούσε νά πλαστουρηθεϊ τό ειδώλο του Νεοέλληνα,είχε άπολιθωθεί» .

Ό Πρεβελάκης είχε λάβει τήν κλήση του έθνικού συγγραφέα,νά πλαστουρησει τό ειδώλο του Κρητικού. « Γιά τούς Κρητικούς συγγραφείς πού γεννήθηκαν στά τέλη του περασμένου ή στίς αρχές τούτου του αιώνα, παρουσιαζόταν ξανά ή εύκαιρία πού Ίχαν αφήσει νά χαθεί οι συγγραφείς τής άπελευθερωμένης Ελλάδας.Μεγαλειώδη γεγονότα, οι άρετές ενός πολεμικού λαού εκπιρωμένες από τόν άγώνα καί τίς δοκιμασίες,άφθονία έπικών μορφών,καθώς ιδιάζει στίς κρίσιμες ιστορικές περιόδους,συνοχή τών ανθρώπινων πράξεων...ένα υλικό έποποιίας προσφερόταν ξανά στους ποιητές. Τήν έποποιία τήν ένσαρκώναν μπρός στά μάτια μας οι άγωνιστές τών τελευταίων Σηκωμών.Δέ μιλώ μονάχα γιά τούς πρωταγωνιστές- τόν Κόρακα,τό Χατζημχάλη τό Γιάνναρη,τόν Κριγιάρη- παρά καί γιά τούς άλλους,τούς μικρότερους,πού στά μάτια μας φάνταζαν καί κείνοι μωθικοί...Τό ήθος τους ήταν ήθος πολεμικών άγίων: γιατί ό πόλεμος είναι κι αυτός ένα Καθατήριο,όταν δέν τόν κάνεις σάν επάγγελμα,άλλά έμμυχωμένος από τό ύψηλότερο ανθρώπινο ιδανικό,πού είναι ή Λευτεριά » .

Τό δεύτερο μετά « Τό Χρονικό μās πολιτείας » πεζογράφημα του Πρεβελάκη είναι ή « Παντέρμη Κρήτη» ,πού κυοφορήθηκε στά σκοτεινά χρόνια τής γερμανικής Κατοχής καί τυπώθηκε τό 1945. Ή νέα δουλεία τής Κρήτης καί τής Ελλάδας ήταν ένα παράλληλο καί ένα ισχυρό έμπύρευμα τής έμπνευσής του. Ό υπότιτλος « Χρονικό του Σηκωμού του 66 » καί ή αφιέρωση « στους ήρωες καί μάρτυρες του 1940-44» υποδηλώνουν σαφώς τούς ιστορικούς συνειρμούς.Ό ίδιος μάλιστα σέ νεότερο σχόλιό του μās πληροφορεί : « Ή Μάχη τής Κρήτης τήν άνοιξη του 1941 ,ή κατάκτηση τής Μεγαλονήσου από τούς Γερμανούς,καί ύστερα ή καθολική αντίσταση του λαού αναζωπύρωσαν τόν έρωτά μας γιά τό μεγαλώνυμο νησί καί κατέστησαν τήν παλιά συναισθηματική μας σχέση σχέση ήθική καί πνευματική » .

Τό έργο « Παντέρμη Κρήτη » δέν είναι μωθιστόρημα.Είναι ή άληθινή ιστορία ζωντανεμένη μέ τή δύναμη ενός μεγάλου λογοτέχνη.Σε 225 άριθμημένες ένότητες ό Πρεβελάκης μās έδωσε μέ ρωμαλέο άφηγηματικό λόγο ,πού πολλές φορές θυμίζει ύφολογικά τόν Μακρυγιάννη , τήν επανάσταση του 1866,ένα κορυφαίο γεγονός όχι μόνο τής Κρητικής,άλλά καί τής Έλληνικής

Ίστορίας, πού κέντρο έχει τή φρικτή θυσία του Άρκαδίου. Στο έργο παρελαύνουν οί πρωταγωνιστές τής μεγάλης επανάστασης, ο Κορωνάιος, ο Ζιμβρακάκης, ο Δημακόπουλος, ο ήγούμενος Γαβριήλ, ο Χατζημιχάλης Γιάνναρης, ο Κόρακας, ο Κριάρης, ο Γιαμπουδάκης, ή Δασκαλάκαινα, πλήθος άλλοι επώνυμοι αγωνιστές, αλλά και ο άνώνυμος λαός, όλοι εκείνοι πού άποφάσισαν ήρεμα και σταθερά νά αγωνιστούν και νά άποθάνουν για τήν έλευθερία τής πατρίδας. Ο συγγραφέας έδω άντιμετωπίζει τό θέμα μέ τήν πρέπουσα εύλάβεια και σοβαρότητα και ξεπερνώντας τό χρόνο αγωνίζεται νά ζει στιγμή πρός στιγμή τά γεγονότα και στίς παραμικρές τους λεπτομέρειες, σάν νά είναι ο ίδιος δρών πρόσωπο μεγάλης τραγωδίας. Στηρίζεται σέ πλούσια και έγκυρη βιβλιογραφία, έχει άναγνώσει πλήθος επίσημων Ιστορικων έργων, έγγράφων και μελετών, γνωρίζει είτε άπό άμεση βιωματική έμπειρία είτε άπό άνάγνωση δημοτικά τραγούδια και παραδόσεις και είναι ή πρώτη φορά άπό όσα γνωρίζω, πού ένα λογοτέχνημα τεκμηριώνεται και ύπομνηματίζεται μέ βιβλιογραφία. Στο τέλος του έργου ο συγγραφέας παρέχει τήν ακόλουθη διαφωτιστική τών προθέσεων του σημείωση: « Η βιβλιογραφία πού αναγράφεται έδω σκοπό έχει νά ύποδείξει τά κείμενα πού βοηθήσανε τό συγγραφέα νά ξαναζήσει και κατόπι νά εκφράσει σ'ένα χρονικό τό Σηκωμό του 66. Είναι περιττό νά δηλωθεί πώς ο συγγραφέας δέν είχε βάλει μπροστά του έργο Ιστοριοδίφης. Άν ήθελε νά δώσει ένα όνομα στη στάση του, δε θά τήν ονόμαζε έρευνα, παρά μ ε θ ε ξ η σέ Ιστορικά γεγονότα μαρτυρημένα άπό πηγές αξιόπιστες. Η μέθεξη στάθηκε βολετή έπειδή ο άντίλαλος άπό τά γεγονότα αυτά βόησε στά παιδικά του χρόνια και βοά ακόμη στην άκοή του ». Είναι άλλωστε γνωστό ότι ένας θεός του, ο Γιώργης Πρεβελάκης, ήταν ένας άπό τούς μάρτυρες του Άρκαδίου. Η σχέση πάντως μέ τά πράγματα είναι άληθινή και ή « Παντέρμη Κρήτη» περνά στίς νεότερες βιβλιογραφίες τής μεγάλης κρητικής επανάστασης και αναφέρεται Ισότημα μέ τά καθαρως Ιστορικά βιβλία και μελετήματα. Δέν είναι ύπερβολή νά λεχθεί ότι όλόκληρο τό έργο κινείται μέσα στο χώρο τής Ιστορικής αλήθειας, μέ έλάχιστη παραχώρηση στη φαντασία.

Η έπιλογή του τρόπου γραφής και τών μέσων τής λογοτεχνικής εκφρασης δέν είναι τυχαία. Ο ίδιος όμολογει ότι άπό Ιδιοσυγκρασία ή άπό φυλετική προδιάθεση εκκλινε πρός τήν έποποιία. Τό πολεμικό κλίμα, τό ήρωικό πνεύμα, τό αγωνιστικό φρόνημα και πρό παντός τό ύψηλό ήθος τών αγωνιστών, όλα αυτά τά ούσιώδη συστατικά τής έποποιίας άγγιζαν τήν ψυχή του και κέντριζαν τήν έπιθυμία του νά παραστήσει τούς Κρητικούς « όπως οί ίδιοι θά ήθελαν νά είναι ». Άλλωστε ο Πρεβελάκης είχε σαφέστατη συνείδηση τής συγγραφικής του άποστολής, ως έθνικού συγγραφέα και ήθελε νά είναι ή φωνή του λαού του.

« Μέ τό στόμα μου μιλάει ένας λαός, δέν είμαι παρά ό «προεξάρχων» του χορού». Σκοπός του είναι νά προβάλλει τήν πρόθυμη θυσία ώς ύψιστη ήθική άρχή γιά τήν επίβίωση καί τή διάρκεια του Γένους, τής ύπερατομικής έθνικής όντότητας. « Άν στά βιβλία μας » γράφει « δέν άξιοποιούσαμε αυτό τό δίδαγμα, θά ήμασταν άνάξιοι νά είπωθούμε έθνικοί συγγραφείς ».

Η διδαχή του ύψηλου άγωνιστικού ήθους είναι ό σκοπός του. Η έπιλογή του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος ώς μέσου έκφραστικού είναι σκόπιμη καί συνάδει άπόλυτα πρός τή φύση του θέματος. Η άγωνιζόμενη καί αιμάσσουσα Κρήτη πρέπει νά όμιλήσει μέ τή δική της γλώσσα, πού είναι λιτή καί τραχειά, όπως ή μορφή καί τά πάθη της. Κανένα άλλο γλωσσικό όργανο δέν θά μπορούσε νά έκφράσει μέ τόση ένάργεια καί παραστατικότητα τήν εικόνα του κρητικού δράματος. Άκόμη καί ένας σαφέστατα διαφαινόμενος έλεγειακός τόνος συνάδει πρός τό θέμα του έργου, πού είναι μία μεγάλη καί πολυαίμακτη Ιστορική θυσία. Όπως παρατηρεί ό Άκαδημαϊκός Μανούσος Μανούσακας « Ό Παντελής Πρεβελάκης στις σελίδες τής « Παντέρμης Κρήτης » κατάφερε γιά πρώτη φορά νά άποδώσει άριστοτεχνικά όλο τόν παλμό καί τήν άνάταση, όλο τό τραγικό μεγαλείο τής μεγάλης έθνικής έξεγέρσεως 1866 -1869. Μέ εύσυνειδησία Ιστορικού καί μέ τήν πνοή του καλλιτέχνη, μ' εκείνο τό λιτό καί φαινομενικά άπλοϊκό, μιά στό βάθος τόσο σοφά δουλεμένο ύφος του, πού άγγίζει τά κατάβαθα τής ψυχής, μ' εκείνη τήν καθαρή καί παραστατική λαϊκή του γλώσσα, πού τόσο τέλεια τήν κατέχει, ζωντάνεψε όλόκληρη τήν έποποιία του τιτάνειου άγώνα ». Ίδού ένα χαρακτηριστικό άπόσπασμα :

« Τό μοναστήρι τό βαρούσαν, όλην κείνη τή νύχτα, χωρίς βλάβος μεγάλο. Ό Τουρκος είχε στείλει νά φέρει άπό τό Ρέθειμος δυό μπουμπάρδες του κάστρου νά ρίξει τή σιδερόπορτα. Αί ρέμπελαι ζυγώσανε τίς πολεμιστρες καί φοβερίζανε τούς μπλοκαρισμένους: « Τοδεταχιά θ' άκούσετε τά κούρταλα ! » Ό γούμενος ήξερε καλά τί τούς έφερνε ή μέρα πού φωτοχάραζε. Έβαλε καί ξαναχτυπήσανε τό σήμαντρο, καί συναχτήκαν όι κλεισμένοι στόν δρθρο. Αί γυναίκες πέσανε στά γόνατα κι άρχίσανε τίς στρωτές μετάνοιες. Η άκολουθία διαβάστηκε μέσα σέ μιά σιγαλιά, πού δέν τήν έκοβε παρά ό βρόντος άπό τά πυροβόλα. Ό γούμενος βγήκε στην άγία πύλη μέ τ' άγια σηκωμένα στό κούτελο. Πάνω στις πλάκες τής έκκλησίας μονακουστήκανε τά πετρογόνατα τών άντρών, πού ταπεινώνουνταν μπρός στό αίμα του Κυρίου. Γένηκε τότες ένα πράμα πού μήδε ή γλώσσα μήδε τό χαρτί τό σηκώνουν. Ό ένας έπαιρνε τ' άλλονου συχώρηση καί σίμωνε καί τότε μεταλάβαινε ό γούμενος. Σά νά γεννιότανε σ' άλλον κόσμο ! Η φωτιά πού έβανε μέσα του ένιωθε νά του καθαρίζει τήν ψυχή, νά τότε κάνει άχολο σάν τό περιστέρι. Λησμονούσε ποιός εΐτανε κι άν είχε όνομα κ' έβλεπε μονάχα άδερφούς καί συγγενάδια γύρω του. Ό καλόγερος κι ό λαϊκός, ό νοικοκύρης κι ό

παρασποριάρης,είτανε τήν ώρα κείνη τίποτας άλλο παρά ή Κρήτη! Ή Κρήτη! Άς είτανε θεριά στήν δψη,μαῦροι από τό μπαρούτι καί μ' άναμμένα μάτια από τήν άγρυπνιά· σμίγαν άγκαλιαστά καί σταυροφιλιούντανε ,γιατί άποχαιρετούσε ό καθένας τ' άδέρφια του, ώσότου ξανανταμώνουνε στους κόλπους του Μεγαλοδύναμου» .

Τό Άρκάδι είναι τό φρικτό θυσιαστήριο τής κρητικής έλευθερίας καί σταθερό όδηγητικό σύμβολο γιά τόν Πρεβελάκη.Άποτελει τό κέντρο τής « Παντέρμης Κρήτης » ,άλλά καί τό θέμα του θεατρικού έργου « Τό Ήφάιστειο », (δράμα σε τέσσερις πράξεις),πού γράφτηκε τό 1962 καί διδάχθηκε τό 1966 από τό Έθνικό θέατρο,κατά τίς έορταστικές έκδηλώσεις τής έκατονταετηρίδας τής μεγάλης κρητικής επανάστασης. Τό « Ήφάιστειο » είναι θεατρική έκφραση του κεντρικού έπεισοδίου τής « Παντέρμης Κρήτης » καί δέν έρμηνεύεται χωρίς αύτήν. Γιατί έγραψε τό θεατρικό αυτό έργο ό Πρεβελάκης μάς τό άποκαλύπτει ό ίδιος : « Ό συγγραφέας λέει Άρκάδι καί τρέμει μέ όλα του τά μέλη.« Εά ήθελα νά είμαι ένας από σās ! » ψιθύρισα κάποτε,παιδί άκόμα,στους μάρτυρες του Άρκαδιού.Άπό αύτή τή μέθεξη στή θυσία ξεκίνησαν όλες μου οι εμπνεύσεις.Τό Άρκάδι δέν τό κοίταξα άπ'έξω,παρά τό άφησα νά πυρπολήσει τά σπλάχνα μου.Ό πόθος μου στάθηκε νά βάλω στό δισκοπότηρο ενός νέου μυστηρίου τήν ύπερκόσμη πράξη,νά καθαγιάσω τόν Άρτο καί τόν Οίνο καί νά καλέσω τούς συγχρόνους μου νά κοινωνήσουν από τό Σώμα καί τό Αίμα τών Μαρτύρων.« Αύτοί είναι οι πατέρες μας ! » θέλησα νά φωνάξω στους πατριώτες μου καί νά τούς κάμω νά δοῦν τήν ίδια τήν ψυχή τους.« Αύτοί είναι οι Κρητικοί! » πόθησα νά πώ στους άλλους Έλληνες καί νά τούς κάμω ν' αγαπήσουν τούς πατριώτες μου ».

Έτσι, τό Άρκάδι είναι γιά τόν Πρεβελάκη ή πύρινη καί ζωντανή διδασκαλία,ή φωνή τής Ίστορίας πρός τούς Κρητικούς καί πρός τούς άλλους Έλληνες,πρός κάθε άνθρωπο,πού άγωνίζεται γιά νά πραγματώσει ένα χρέος.Τό μήνιμα του έργου είναι συγκλονιστικό. « Όποιοι βρεθούν μπλοκαρισμένοι,θά ξέρουν πιά τί έχουνε νά κάμουν.Τό Άρκάδι τούς έδειξε τή στράτα ».Έτσι επανέρχεται στή σταθερή πίστη του,δι τήν Ίστορία τή διδάσκουν οι νεκροί.

Ή « Παντέρμη Κρήτη » είναι ή λογοτεχνική προβαθμίδα τής τριλογίας του «Κρητικού».Εά μπορούσαμε νά πούμε δι στήν «Παντέρμη Κρήτη » ό Ίστορικός καί ό λογοτέχνης συμπορεύονται,ή Ίστορία έκφράζεται λογοτεχνικώς.Στόν επόμενο άναβαθμό ή λογοτεχνία άπελευθερώνεται καί καθίσταται ίκανή νά μωθοποιήσει τήν Ίστορία.Τό έργο τοποθετείται χρονικά στήν τελευταία περίοδο τής τουρκοκρατίας καί στήν περίοδο τής Αύτονομίας της Κρήτης.Πιο συγκεκριμένα, αρχίζει από τό 1867 , όταν « οι τάφοι από τόν άτυχο Σηκωμό

παίρνανε πιά νά χλοΐζουνε » καί φτάνει ὡς τό 1910, ὅταν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἀφήνει τήν Κρήτη, γιά νά ἀναλάβει τήν πρωθυπουργία τῆς Ἑλλάδας καί τή διαχείριση ἀπό ἄλλη, ἀνώτερη, θέση τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος.

Ἀπό καθαρά λογοτεχνική ἄποψη, τό ἔργο εἶναι ἓνα ἐκτενές ἱστορικό μυθιστόρημα, μολονότι πολλοί κριτικοί ἀμφισβητοῦν τή μυθιστορηματική δομή του. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας χαρακτηρίζει τό ἔργο « σύζευξη Μύθου καί Ἱστορίας, γιά νά γεννηθεῖ ἡ ἐποποιία » καί προσθέτει : « Τό ἔργο ὅπου θά ἔκανα νά συμπράξουν ὁ Μύθος καί ἡ Ἱστορία θά τό ὀνόμαζα « Ὁ Κρητικός », ἐπειδή αὐτός ὁ τίτλος, μέ τήν ἐθνολογική χροιά του, ἐκφράζει τήν πολυμέρεια τῶν σκοπῶν μου. Ἦθελα, πράγματι, ἡ μυθιστορία μου νά εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυνατή συναγωγή παρατηρήσεων, ἑναρμονισμένων στήν πυκνότερη σύνθεση. Εἶχα κ' ἓναν ἄλλο λόγο νά τήν ὀνομάσω « Ὁ Κρητικός » , ἐπειδή ἡ λέξη ἔχει καθαγιασθεῖ ἀπό τό Σολωμό » . Ἔχουμε λοιπόν ἓνα μεγάλο ἔργο, ὑφασμένο μέ τό στημόνι τῆς Ἱστορίας καί μέ τό ὑφάδι τοῦ Μύθου. Ἡ παρατήρηση τοῦ André Chamson εἶναι καίρια : Ὁ «Κρητικός» εἶναι ἡ Κρήτη μέσα στήν Ἱστορία. Ὅχι ἡ Ἱστορία τῆς Κρήτης, ὁπότε θά εἶχαμε ἓνα κεφάλαιο τῆς Ἱστορίας μας καί τῆς Ἱστορίας ὀλόκληρης τῆς Δύσης, ἀλλά, ἡ Κρήτη μέσα στήν Ἱστορία, ἡ Κρήτη σ' ἓναν ἀπό τοὺς παροξισμούς τῆς τρισαίωνιας ζωῆς τῆς ».

Ἡ φύση τοῦ ἔργου προσδιόρισε καί τή μορφή του, τή γλώσσα καί τό ὕφος. Ἐδῶ ὁ Πρεβελάκης ἔκρινε πῶς ἔπρεπε νά χρησιμοποιήσει τήν κοινή νεοελληνική γλώσσα, διανθισμένη μέ ἄφθονα κρητικά στοιχεῖα. Τοὺς λόγους ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος στό « Σχόλιο στή Μυθιστορία « Ὁ Κρητικός » : ...ἡ γλώσσα τοῦ «Κρητικοῦ» πεθύμησα νά ἔχει τή ζωτικότητα τοῦ λαοῦ πού τήν ἐπλασε καί ν' ἀποτελέσει τή λυδία λίθο τῆς ἀλήθειας μου. Αὐτό εἶναι καί τό τελικό αἶτημα τοῦ δημοτικιστικοῦ κινήματος, νά καταστῆ πράγματι ἡ γλώσσα τό ἔθιμο τῶν ἐθίμων... Ἀνάλογο ὑπῆρξε τό δίδαγμα τοῦ Μακρυγιάννη: νά μή νοθεύουμε τή γλώσσα τοῦ λαοῦ μέ γλωσσοπλαστικά ἐφευρήματα καί νά ὀδηγοῦμε τόν ἐνδιάθετο λόγο ὡς τήν ἄκρη τῆς πέννας μας, χωρίς περιττά καλλωπίσματα. Θέλησα συνάμα νά χτίσω στή γλώσσα ἓνα ἀπέριττο μνημεῖο: νά ὀνομάσω μέ ἀκρίβεια τά αἰσθητά πράγματα, γιά νά ξερκίσω μένα βλέμμα συγκεκριμένο τά πονηρά πνεύματα-δηλαδή τόν ἀφηρημένο λόγο. Ὅσο γιά τό ὕφος, ἐπιτρέψτε μου νά κάμω μιά παρατήρηση : τό ὕφος τοῦ γραπτοῦ μας λόγου προσδιορίζεται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό κείνον πού μέλλει νά μᾶς διαβάσει. Γράφοντας τόν «Κρητικό» , εἶχα πάντα στό νοῦ μου πῶς θά μέ διαβάσουν ἄντρες τῆς Κρήτης. Αὐτό δέ σημαίνει πῶς ἡ γλώσσα μου εἶναι ἰδιωματική. Ἡ γλώσσα μου εἶναι πανελλήνια, ἀλλά αὐτό δέ μ' ἐμποδίζει νά χρησιμοποιῶ κάπου-κάπου κρητικές λέξεις φορτισμένες ἀπό ἀνεξάλειπτα βιώματα ...».

Τό πρώτο μέρος τής τριλογίας του «Κρητικού» έχει τόν υπότιτλο «Τό Δέντρο».Κεντρικός του ήρωας είναι ο Κωσταντής Μαρκαντώνης,πού γεννᾶται τό 1867 καί μεγαλώνει μέσα στην ήρωική ἀτμόσφαιρα των τελευταίων κρητικῶν ἐπαναστάσεων,δεχόμενος ἀπό τό στόμα του καλόγερου Μανασσή τά διδάγματα του λαϊκού ἀνθρωπισμοῦ.Σιγά σιγά ὁ νεαρός βλαστός τής κρητικῆς γῆς συνειδητοποιεῖ τήν ὀργανική σχέση του μέ τή φύση,τήν ἱστορία καί τήν παράδοση του τόπου του,καταλαβαίνει πώς εἶναι ἕνα κλωνάρι ἀπό τό μεγάλο καί αἰώνιο δένδρο τής φυλῆς καί του τόπου του: « Ὅλη κείνη ἡ ζωὴ πού μερμήκιαζε ἀποκάτω του,του φαινότανε κομμάτι ἀπό τή ζωὴ του,σάν νά ἦταν ὁ ἴδιος τό δέντρο κι ὁ ἄνθρωπος,ἡ σάρκα καί τό εὖλο.Τά πόδια του πού πατούσανε τή γῆς ,δέν εἶτανε κείνα πού βλέπανε τά μάτια του.Χανότανε μέσα στό χῶμα,μέ ρίζες τετράβαθες,γιὰ νά στεριώσῃ ὁ τρανός κορμός πού βύθιζε στόν οὐρανό τήν κεφαλή του.Τά χρόνια δέ μετριοῦνταν πιά ἀπό τή μέρα πού γεννήθηκε. Εἶτανε παλιός σάν τό δέντρο,διακόσια,πεντακόσια χρόνια πίσω...». Συνειδητοποιεῖ ἔτσι καί τό χρέος του ,πού εἶναι ὁ ἴδιος ἀγώνας τῶν προγόνων του γιά τήν ἐλευθερία τής Κρήτης: « Ἡ Κρήτη βρίσκεται τουρκοπατημένη.Ποῖο εἶναι τό χρέος του ἄντρα πού οἱ ἄπιστοι του σκοτώσανε τόν πατέρα του καί τόν πατέρα του πατέρα του,τόσα φονικά ἀραδιαστά ὄσες στάθηκαν οἱ γενιές στή φαμελιά του; « Ὁ Σηκωμός,παιδιά.Ὁ Σηκωμός,δέντρα,πουλιά ! Ὁ Σηκωμός,ἀστεροστόλιστε οὐρανέ ! ».

Τό δεύτερο μέρος τής τριλογίας του « Κρητικού » φέρει τόν υπότιτλο « Ἡ πρώτη Λευτεριά ». Θέμα του εἶναι οἱ τελευταῖες κρητικές ἐπαναστάσεις 1895-1898,πού κατέληξαν στη λύση τής Αὐτονομίας τής νήσου,σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῶν Μ.Δυνάμεων τής ἐποχῆς.Ἡ Αὐτονομία χαιρετίστηκε ἀπό ὄλους ὡς ὁ ἀρραβῶνας τής ἐνώσεως μέ τήν Ἑλλάδα καί ἡ πρώτη αὐτή,ἔστω καί «μισερή» , ἐλευθερία ἀνοίγει μιὰ καινούργια ἐποχὴ γιά τήν Κρήτη.Τό ἔργο τελειώνει μέ τήν ἀφιξή του Πρίγκιπα Γεωργίου ὡς Ὑπατου Ἀρμοστή,μέσα σέ παραλήρημα πανηγυρισμῶν καί λαϊκῶν ἐκδηλώσεων . Τήν ἀτμόσφαιρα τής χαρᾶς καί του ἐνθουσιασμοῦ γι' αὐτήν τήν πρώτη χαραυγὴ τής ἐλευθερίας στήν Κρήτη τήν ἀποδίδει ὁ Πρεβελάκης μέ εὐρήματα συγκλονιστικῆς παραστατικότητος : « Ὁ καπετάν Μανούσος ὁ Ρούκουνας εἶχε προσμείνει ἕναν αἰῶνα καί περσότερο γιά νά ξιωθεῖ νά δεῖ τό βασιλόπουλο στήν Πόρτα τῶ Χανιῶ. Ὅταν περνοῦσε τό ἄμάξι (του Πρίγκιπα) ἀπό μπρός του,σηκώθηκε ὀρθός στά πόδια του,ἔκαμε τό σταυρό του καί φώναξε του Πρίγκιπα: «Ὑψηλότητε! Ὑψηλότητε ! στάσου νά σέ ἰδεῖ ἕνα κοπέλι πού σέ περίμενε ἑκατόν εἴκοσι ἑπτὰ χρόνους! Στάσου νά σέ προσκυνήσῃ κι ὕστερα ν' ἀποθάνῃ» . Ὁ Κωσταντής ὁ Μαρκαντώνης,ὁ ἥρωας του « Κρητικού», ἔρχεται στόν τάφο τής μητέρας του,γιὰ νά τῆς φέρῃ τό χαρμόσυνο μήνυμα,ὅπως τῆς

είχε υποσχεθεί : « -Μάνα! τῆς φώναξε.Λευτερώθηκε ἡ Κρήτη! καί χτύπησε μέ τήν πατούσα του τό χῶμα τρεῖς φορές,καθώς τοῦ ἔχε παραγγεῖλει ὅταν τήν ἀποχωρίστηκε,πρίν ἀπό χρόνους...— Μάνα,τῆς ξανάπε,λευτερώθηκε ἡ Κρήτη!».

Ὁ τρίτος τόμος,μέ τόν ὑπότιτλο «Πολιτεία» ἀναφέρεται στήν περίοδο τῆς Αὐτονομίας.Κεντρικό πρόσωπο εἶναι τώρα ὁ Ελευθέριος Βενιζέλος,πού ἔχει ἀναδειχθεῖ σέ κορυφαία πολιτική μορφή τῆς Κρήτης καί ἀγωνίζεται ὄχι μόνο γιά τήν προώθηση τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος,ἀλλά καί κατά τῶν μοναρχικῶν ἀντιλήψεων καί τῶν αὐθαιρεσιῶν τοῦ Πρίγκιπα καί τοῦ ἀρμοστειακοῦ περιβάλλοντος,ἐκπροσωπώντας ἔτσι τή δημοκρατική ἀντίληψη τῆς Πολιτείας.Τό ἔργο ἀποδίδει μέ σπάνια ἐνάργεια τήν ἔνταση τῶν πολιτικῶν παθῶν καί τῶν ἀντιθέσεων,πού ὁδήγησαν στό Κίνημα τοῦ Θερίσου (1905) καί στό θρίαμβο τῶν ἀπόψεων τοῦ Βενιζέλου.Ἡ προβολή τοῦ μεγαλοφυοῦς πολιτικοῦ μέσα ἀπό τίς σελίδες τῆς «Πολιτείας» δέν εἶναι μόνο ἔκφραση βαθύτατου σεβασμοῦ,πού ὁ συγγραφέας αἰσθάνεται « γιά τόν μεγαλοπράγμονα ἄντρα,πού κατέκτησε κατ'ἀναβαθμούς ὄλες τίς μορφές τῆς ἐλευθερίας καί πού ὄνειρεύτηκε τήν «ὀρθή πολιτεία» καί τήν ἀποκατάσταση τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων ». Ὁ Βενιζέλος προβάλλεται συνάμα ὡς μέγα καί ἰδεῶδες πρότυπο πολιτικῆς ἀγωγῆς,ὡς διαρκῆς παιδευτική δύναμη .Καί πρέπει νά τονιστεῖ ἰδιαίτερα ὅτι ὁ Πρεβελάκης εἶναι ὁ πρῶτος πού τόλμησε νά βάλει αὐτόν τό μῦθο τοῦ Βενιζέλου στή λογοτεχνία μας.

Τό ἔργο τελειώνει ἀκριβῶς στό σημεῖο,πού ὁ Κρητικός πολιτικός δέχεται τήν πρόσκληση τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου καί ἐτοιμάζεται « νά κινήσει γιά τό λεύτερο βασίλειο,ὅπου τόν περιμένουν σάν Προφήτη καί Μεσσία...». Ἡ τελευταία του δημηγορία πρὸς τοὺς Κρητικούς φίλους του,ὅπως τήν ἀποδίδει ὁ Πρεβελάκης,μμούμενος στό σημεῖο αὐτό τό Θεουκιδίδη,συμπικνώνει τίς γενικές ἀρχές τῆς ἰδεώδους πολιτείας,πού θά εἶναι καί ἡ πλήρης δικαίωση καί ὁ τελικός σκοπός τῶν ἀγῶνων τῆς ἐλευθερίας.

Αὐτή εἶναι σέ ἀδρότατες γραμμές ἡ ὑπόθεση τοῦ «Κρητικοῦ».Πρόκειται γιά μιά σύνθετη μεγαλειώδη,ὅπου παρέχεται ἀνάγλυφη ἡ εἰκόνα τῆς κρητικῆς ἱστορίας καί τῆς κρητικῆς ζωῆς σέ μιά ἀπό τίς κρισιμότερες φάσεις της ,στή φάση πού καθόρισε ὀριστικά καί τελεσίδικα τήν ἱστορική της μοῖρα. Στά δύο πρῶτα μέρη παρουσιάζεται ὁ κοινός ἀγῶνας τοῦ λαοῦ,πού ἐνωμένος καί συνεπαρμένος ἀπό τό λυτρωτικό ἄνεμο τῆς ἐλευθερίας ἔνα καί μοναδικό σκοπό εἶχε, νά ἀποτινάξει τόν τουρκικό ζυγό.« Τότες,ὁ κοινός πόθος ἔκανε ἔνα σῶμα τοὺς ἀνθρώπους,ἔβγανε τόν καθένα ἀπό τό πετσί του. Ἡ Φυλή ἦταν τό σαραντακέφαλο στοιχειό,κι εἶχε μιά γνώμη κι ἔνα σκοπό » .Μέ τήν Αὐτονομία τό σκηνικό μεταβάλλεται,οἱ στόχοι μετατοπίζονται,καθώς ἀρχίζουν

τώρα οί έντονες προσωπικές αντιπαραθέσεις ,μέ συνέπειες τραγικές: « Ό νόμος τής φυλής,πού συνείχε τούς Κρητικούς δσον καιρό πολεμούσαν τόν ξένο κατακτητή,άτονεί τώρα γιά νά ξεσπάσει ή μονήρης καί τραγική έλευθερία του άτόμου ».

Πέρα από τίς λογοτεχνικές καί ψυχογραφικές,άκόμη καί τίς πολιτικές έρμηνείες πού προκαλεί ή μελέτη του « Κρητικού » ,Ιδιαίτερη σημασία έχει τό ήθος,πού προβάλλεται ώς υπέρτατη ήθική άρχή καί κανόνας ζωής.Αυτό τό πος majomn είναι τό έσχατον μάθημα,ή φωνή του συγγραφέα πρός τούς συμπατριώτες του καί πρός τούς άλλους Έλληνες.Μέ τόν « Κρητικό » ο Πρεβελάκης μάς καλεϊ νά προσέλθουμε « στό μεγάλο κρητικό σκολειό,δπου διδάσκεται ο ήρωισμός καί ή άπλή ανθρώπινη άξιοπρέπεια,νά δούμε από πολύ κοντά τά στοιχεία πού άποτελοϋν τίς δύο αυτές βάσεις τής άληθινής ζωής». Έτσι ο μύθος τής Κρήτης προβάλλεται ώς μύθος διδακτικός στή φυλή τών Έλλήνων.

Μέ τόν « Κρητικό » τελειώνει καί ή έπική περίοδος τής λογοτεχνικής δημιουργίας του Πρεβελάκη.Τά Ιδεολογικά ρεύματα καί οί νέες αντιλήψεις,πού ήρθε νά επιβάλει ο 20ός αιώνας,μέ τήν άνατροπή τών παραδοσιακών άξιών τής ζωής καί μέ τό θάνατο του Θεού, έστρεψαν τόν Πρεβελάκη σέ άλλους άγωνιώδεις καί μελαγχολικούς δραματισμούς. Στην Κρήτη θά επανέλθει καί σέ πολλά νεότερα έργα του,δχι όμως πιά ώς άφηγητής ήρωικών πράξεων,άλλά μέ τόν πόνο του ανθρώπου πού διαπιστώνει ότι ο κόσμος πού τόν έθρεψε« έχει χάσει πιά τήν άρμονία καί τή συνοχή του » καί στέρεψαν οί πηγές πού τόν κράτησαν ζωντανό καί άκμαίο μέσα στους αιώνες. Η διαπίστωση αυτή πληγώνει βαθύτατα τόν Πρεβελάκη καί τόν βυθίζει σέ σκέψεις μελαγχολικές καί άπαισιόδοξες ,δπως πολύ καθαρά τό εκφράζουν οί ακόλουθοι στίχοι από τό « Γυρισμό» στό « Νέο Έρωτόκριτο »:

Έγωνιστές καί μάρτυρες,βλαστοί φωτοκαμένοι...

Παντέρμη Κρήτη! Μέ ψυχή σέ βρίσκω λαβωμένη

(ΝΕ Η΄, 327-328)

Κυρίες καί Κύριοι,

Η έπική περίοδος τής λογοτεχνίας του Πρεβελάκη σταματά συμβατικά στό 1950,μέ τήν έκδοση του « Κρητικού» . Τριανταπέντε χρόνια άργότερα,σχολιάζοντας τό έργο καί τούς σκοπούς του ο συγγραφέας τό χαρακτηρίζει ώς τό κύκνειο άσμα τής έθνικής λογοτεχνίας καί ώς «άποχαιρετιστήρια έποπτεία πάνω σέναν άρμονικό κόσμο πού πάει ν'αυτοδιαλυθεϊ- έναν κόσμο πού έρμηνεύτηκε από ένα γλωσσικό όργανο έως χθές άκμαίο ,άλλά καταδικασμένο ήδη σέ μαρασμό...». Βλέποντας τούς νέους δρόμους τής παιδείας καί τής λογοτεχνίας ,τόν παραμερισμό τών αρχαίων καί

δοκιμασμένων παιδευτικών αξιών από την απαιδευσία και τις νεφελώδεις αντιλήψεις της εποχής μας ,εκφράζει τόν πόνο του ανθρώπου,πού βλέπει τόν άγώνα του χωρίς συνέχεια ,πού έχει φτάσει στό χείλος του κενού : «..καθένας ξέρει πώς τό φώς πού λιγοστεύει προμηνάει τή νύχτα. Φοβούμαι πώς σέ λίγο θά είμαστε άνίκανοι ν' αξιολογήσουμε τά λογοτεχνικά έργα πού γέννησε ό τόπος μας και ή Ίστορία μας » Δέν γνωρίζω άν θά πρέπει νά συμεριστούμε τούς φόβους του,σίγουρα όμως πρέπει νά προβληματιστούμε,ιδιαίτερα όσοι αγαπούμε τόν τόπο και τήν Ίστορία του και όσοι έχουμε τήν εύθύνη τής άγωγής τών νέων Έλλήνων. Τά έπικά έργα του Πρεβελάκη μπορούν νά γίνουν ένα ισχυρό όχυρό άμυνας στίς πολλές και πολυδύναμες άπειλές για τήν ιστορική μας συνέχεια και διάρκεια.